

Zvonko TANESKI*
Filozofickej fakulty Univeziity
Komenského v Bratislave

Оригинални научни рад
Примљен: 16. 9. 2021.
Прихваћен: 27. 2. 2022.

„POETIKA NA RASKRŠĆU“: SRPSKA
POSTMODERNA KNJIŽEVNOST PRE I POSLE
1989. GODINE U SLOVAČKOJ: POSEBAN SLUČAJ
DANILA KIŠA (1935–1989)¹

Cilj našeg rada je da predstavi opštu recepciju stvaralačkog života i književnih dela Danila Kiša u Slovačkoj kroz prizmu srpske postmoderne. Ovakvu analizu želimo da dovedemo u vezu sa prekretnom 1989. godinom (pad Berlinskog zida, Plišana revolucija u Slovačkoj, ali i godina autorove smrti), kada je san o demokratiji bio daleko dostižan u zemljama srednje ili jugoistočne Evrope. Simbolično je da su dela Danila Kiša bila relativno poznata i dobro prihvaćena na teritoriji bivše Čehoslovačke, a prevedena su pre i posle 1989. godine. S druge strane, potpuna refleksija stručne javnosti primetna je od devedesetih godina prošlog veka do danas, kada se teoretičari književnosti i književni kritičari sa simpatijama vraćaju Kišovom životu i stvaralačkim porukama. U radu ćemo na direktan način predstaviti sve primećene reakcije u vezi sa pomenutom temom. Odabrani pristup neće biti hronološki, već će redosled razmatranja biti spontan. Prevedeni korpus svih dela iz srpske postmoderne književnosti (ne samo od Danila Kiša o kome posebno ovde pišemo) na slovački jezik posle 1989. godine je u slovačkom društvu bio dobrodošao i potpuno prihvaćen. Ostaje nam samo da se nadamo da će novi razvoj slovačko-srpskih književnih i kulturnih odnosa u godinama pred nama doneti i nove vrednosti koje će proširiti naše intelektualne vidike i tako obogatiti duhovne dimenzije šireg čitalačkog društva.

Ključne reči: Danilo Kiš, srpska postmoderna književnost, slovačka kultura, prevod.

U slovačkoj kulturnoj zajednici relativno dugo prevladava uverenje da je Danilo Kiš (1935–1989) nesumnjivo bio jedan od najpoznatijih jugoslovenskih pisaca dvadesetog veka. Naš rad bi trebalo da upozna čitaoce sa opštom recepcijom njegovog stvaralaštva u Slovačkoj u okviru srpske postmoderne. To ćemo pokušati da uradimo i u odnosu na značajnu 1989. godinu u kojoj je došlo do pada Berlinskog zida, Plišane ili Nežne revolucije u Slovačkoj kao i smrti samog autora koji tako, nažalost, nije doživeo dugo očekivanu demokratiju na prostorima sred-

* zvonko.taneski@gmail.com

¹ Članak je rezultat projekta VEGA V-19-017-00 *POETIKA DISLOKÁCIE. Obraz imigranta v južnoslovenských literárach po roku 1989.*

nje i jugoistočne Evrope. Simbolično je i to da su dela D. Kiša bila sasvim poznata i dobro primljena na teritoriji bivše Čehoslovačke i da su bila prevedena pre i posle 1989. godine², dok je naučna analiza njegovog stvaralaštva u konstantnom usponu od 1990-ih godina do danas. Veliki broj književnih teoretičara i kritičara se vraća njegovoj životnoj i stvaralačkoj zaostavštini sa simpatijama. Ovaj istraživački rad je započet u okviru našeg većeg naučnog projekta pod nazivom *Poetika dislokácie: komparatističke sondy k „migráciám” v južnoslovanských literatúrach po roku 1989* (*Poetika dislokacije: komparatističke sonde „migracija” u južnoslovenskim književnostima posle 1989. godine*) u kojoj između ostalog nudimo i detaljnu listu svih časopisnih prevoda D. Kiša i drugih srpskih postmodernista u slovačkom časopisu *Fragment* (1987–2017)³. Zato se njima u okviru ovog rada više nećemo pojedinačno baviti. Glavni izvor za taj projekat jeste naučna monografija autora ove studije pod nazivom *POETIKA DISLOKÁCIE: Komparatističke sondy k migráciám v južnoslovanských literatúrach po roku 1989*⁴ u okviru koje uzgred mogu da se provere i svi izdati prevodi srpske književnosti na slovački jezik koji se tiču analizirane problematike u određenom periodu.

Mi ćemo ipak krenuti *in medias res* i u punom obimu predstaviti zabeležene reakcije na spomenutu temu u vezi sa spisateljskim profilom Danila Kiša. Izabrani pristup neće uvek biti hronološki, što znači da će redosled analiziranih delova biti

² Prvi prevodi dela Danila Kiša na slovački za časopise su delo vojvođanskih Slovača. Vidi: KIŠ, Danilo: *Snúbenci*. In. NENIN, Milivoj: Na rázcestí. Výber zo súčasnej poviedkovej tvorby národov a národnosti SFRJ. Domáce čítanie. Prel. Anna Makišová. Nový Sad: Ústav pre vydávanie učebníc, 1989, 181 s. Bez ISBN. Književni prevodi na slovački datiraju iz godina 1988. i 1995: KIŠ, Danilo: *Záhrad, popol* (Bašta, pepeo). Slovački prevod: Miloš Herko. Bratislava – Nový Sad: Slovenský spisovateľ – Obzor, 1988, 255 s.; KIŠ, Danilo: *Encyklopédia mŕtvych* (*Enciklopedija mrtvih*). Slovački prevod: Karol Hmel (*Karol Chmel*). Bratislava: F. R. & G., 1995, 177 s. Tokom 2021. godine je u okviru izdavačke kuće *Zelený kocúr* u prevodu Karola Hmela izašao iz štampe i roman *Grobница za Borisa Davidoviča*. Vidi još: DEÁKOVA, Renáta: *Na Slovensku oživa Hrobka pre Borisa Davidoviča*. In. https://dunszt.sk/2021/01/08/na-slovensku-oziva-hrobka-pre-borisa-davidoviča/?fbclid=IwAR0PW-sermyS-DJ_BirpEuNMFearnl_d64EBe21usw_RNTpV6_bOdoJmiEeY (Citované: 8. 1. 2021). R. Deakova (*R. Deáková*) navodi i to da su „Rukopis *Grobnice za Borisa Davidoviča* jugoslovenski izdavači na početku iz obazrivosti i u najvećoj diskretnosti odbijali da štampaju. Zbirka priča sa podnaslovom *Sedam poglavlja jedne zajedničke povesti* je inventivni fiktivno-dokumentarnim stilom razotkrila zakulisne metode sovjetskih tajnih službi u Jugoslaviji. Knjiga je ipak u zajedničkom beogradsko-zagrebačkom izdanju izašla 1976. godine. Izazvala je mnoštvo kritika, ali i ogromno interesovanje čitalaca. Ondašnja štampa ju je označila za najveći književni skandal u posleratnoj Jugoslaviji. Brzo je stigla i reakcija iz inostranstva, ali su kod kuće knjigu nastavili da napadaju. Sve je kulminiralo sudskim procesom za koji Kiš uopšte nije bio spreman. Tokom tih godina je radio kao autor i lektor srpskohrvatskog jezika na univerzitetima u Strazburu i Bordou, što je značilo da je morao da se brani iz inostranstva. Deo njegove odbrane je bila i njegova naredna knjiga *Čas anatómie*. U osamdesetim godinama je napisao i zbirku *Enciklopedija mrtvih* i zbirku eseja *Homo poeticus*“ (Deáková, 2021). Već je objavljena i prva recenzija na ovo novo književno izdanje D. Kiša na slovačkom jeziku u slovačkom dnevniku SME, a autorka recenzije je Ivana Krekáňová. Pogledaj više: <https://kultura.sme.sk/c/22700009/ostra-obzaloba-totalitnej-moci.html> (Krekáňová, 12. 7. 2021). Na kraju, u samoj knjizi su objavljeni i kratki prikazi i čitalačke impresije pojedinih znamenitih slovačkih književnih i kulturnih intelektualaca, kako u direktnoj vezi sa prevedenim delom, tako sa čitavim stvaralaštvom D. Kiša i njegovim značajem u slovačkom društvenom kontekstu.

Poslednji za sada poznati prevod dela D. Kiša na slovački jezik se nalazi u časopisu *Romboid*, radi se o kratkoj priči prevedenoj 2016. godine: KIŠ, Danilo: *Hrušky*. In. *Romboid*, Roč. LI, č. 7–8, 2016, s. 65–66.

³ Taj rad je ipak objavljen pre toga u Srbiji. Pogledaj više u: Taneski 2020.

⁴ Pogledaj više u: Taneski 2021.

proizvoljan. Nećemo početi sa Slovacima, već sa književnim kritičarima koji su o srpskoj postmoderni objavljivali radove i u slovačkim publikacijama. Tako je, na primer, balkanista iz Brna Ivan Dorovski (*Ivan Dorovský*) u svojoj monografiji *Slovanske meziliterárni shody a rozdíly (Slovenska međuknjiževna slaganja i razlike)* iz 2004. godine (koja je dostupna i u Slovačkoj) istakao činjenicu da „srbský prozaik, básnik a esejista Danilo Kiš (1935–1989) bývá ve světě srovnáván s Milanem Kunderou a Philipem Rothem. Kišova kniha *Hrobka pro Borise Davidoviče* je polemikou s J. L. Borgesem [...] Srbská literatura by byla neúplná např. bez próz dvou současných nepřekládanějších a doma i ve světě nejznámějších autorů, jakými jsou Danilo Kiš a Aleksandar Tišma. Uvádím je zde nikoli jen proto, že mají židovský původ, nýbrž a především proto, že ve svém díle zachytili tragické osudy židovské komunity” (Dorovský 2004: 105–110).⁵ Dorovski je uz to detaljno opisao i stanje u srpskoj postmodernističkoj književnosti (Ibid, 134–140).⁶

Takođe, bugarska književna kritičarka i prevodilac Ljudmila Mindova u svojoj studiji (*Ne)pomenovaný subjekt v próze Danila Kiša*⁷ (*Neimenovani subjekt u prozi Danila Kiša*) ističe činjenicu da „prítomnosť Danila Kiša v srbskom kultúrnom priestore je poznamenaná dvojakosťou, ktorá sa nevyhla ani iným srbským autorom, dvojakosťou, ktorá sa prejavuje zároveň v obdivnom prijímaní, ale aj popieraní”.⁸ Njegovo prihvatjanje je uslovljeno erudicijom i originalnom poetikom njegovih tekstova koji čine takozvanu *porodičnu trilogiju – Bašta, pepeo* (1965), *Rani jadi* (1969) i *Peščanik* (1972). Prva knjiga trilogije je u srpsku istoriju književnosti ušla i kao jedan od osnovnih tekstova u odnosu prema srpskom postmodernizmu (A. Jerkov). Poricanje koje se odvija u znaku skandala koji prekoračuje granice literarnosti, u vezi je sa izdavanjem njegove knjige *Grobnica za Borisa Davidoviča* iz 1976. godine. Ono što je prvenstveno zamerano autoru je nedostatak inventivnosti, plagijatorstvo i otklon od srpske pripovedačke tradicije. U stvari, ove polemike su označile i početak polemika o postmodernizmu u srpskom kontekstu koje su svoju oštrinu izgubile tek krajem osamdesetih godina dvadesetog veka. Do potiskivanja Kišove proze (pre svega *Grobnice*) na periferiju srpskog književnog prostora, što je bio cilj tih zamerki, na kraju ipak nije došlo. Kiš je 1978. godine odgovorio esejističkom knjigom *Čas anatomije* koristeći instrument autokomentara kao odbrane u kojoj je predstavljena ne samo njegova osnovna vizija poetike, već i konkretni tekstovi koji su u burnom skandalu još jače potvrdili svoja osnovna metaforična jezgra. Pošto centralno mesto u Kišovoj prozi zauzima odnos između parova etika/poetika, komesar/jogin i istorija/priče, slučaj *Grobnica* liči na *odoslovljavanje metafore* – realni autor je prinuđen da brani svoju

⁵ „Srpski pisac, pesnik i esejista Danilo Kiš (1935–1989) u svetu poređen sa Milanom Kunderom i Filipom Rotom. Kišova knjiga *Grobnica za Borisa Davidoviča* je polemika s J. L. Borgesom [...] Srpska književnost ne bi bila potpuna bez, na primer, stvaralaštva dva trenutno najprevođenija autora kod kuće i u svetu, Danila Kiša i Aleksandra Tišme. Navodim ih ovdje ne samo zato što imaju jevrejsko poreklo, nego pre svega zato što su u svom delu opisali tragične sudbine jevrejske zajednice” (preveo Z. T).

⁶ Pogledaj i njegov tekst: Dorovský 2016.

⁷ Mindova 2004.

⁸ „prisutnost Danila Kiša u srpskom kulturnom prostoru je označena dvostrukošću koju nisu mogli da izbegnu ni drugi srpski autori, dvostrukošću, koja se istovremeno manifestuje u zadivljujućem prihvatjanju, ali i poricanju” (preveo Z. T).

poetiku na način koji se poklapa sa tim kako većina njegovih književnih junaka brani svoje priče, misli i biografije. Dvostruka egzistencija Kišovih junaka – da budu sve i niko u prostorima svojih biografija, i ideološki opkružena Istorija – to je uslovljeno sistemom istorijske realnosti u njegovoj prozi. Na ono što kritika ne primećuje upozorava sâm autor. A to što se ne primećuje je igra citata, upotreba realnih i fiktivnih dokumenata i replika na pripovedački model koji prevazilazi granice srpskog i srednjeevropskog kulturnog konteksta. *Plagijatorstvo* Danila Kiša u srpskom prostoru beleži pojavu polemičkog odnosa prema proverenim pripovedačkim strategijama, ali istovremeno svedoči i o promeni u odnosu autor – čitalac. Budući da implicitne anticipacije u njegovim tekstovima očigledno nisu shvaćene, kao ni neprimećeni dijalog sa Dostojevskim i Borhesom, Kiš je odlučio da eksplicitno predstavi svoju viziju nove *fantastične realnosti*, komentarišući na jednoj strani čuvenu rečenicu Dostojevskog o tome, *da ništa nije fantastičnije od same stvarnosti*, ali i demonstrirajući tačku u kojoj dolazi do opkoračenja borhesovske poetike u *Grobnici za Borisa Davidoviča*. Kiš označava svoju knjigu kao *suprotstavljenu Borhesu* i precizira: *Nije parodija, već suprotstavljena knjiga*. Dok Borhes, prema Kišu, dokument najčešće koristi u metafizičkom planu u kojem čovek predstavlja filozofemu van istoričnosti, u njegovoj prozi, a pre svega u *Grobnici* se dokumenti koriste za otkrivanje istoričnosti. Kasnije se postavlja pitanje kako ova knjiga, koju je autor okarakterisao kao *Sedam poglavlja jedne zajedničke povesti*, sadrži istorijsko. Pošto autokomentari šire mogućnosti interpretacije mesta dokumenta (koji kod Kiša uvek otvara pitanje o intertekstualnim odnosima u njegovim delima koji se susreću na *jednom stolu za operacije* sa različitim znakovnim sistemima), ali ne odustaju od pitanja o odnosu između linearnog i cikličnog vremena problematizovanog u napomeni posle pripovetke *Psi i knjige*. Pošto je funkcija dokumenta to da garantuje istoričnost, ali njegovom svrstavanju u pripovedanje uvek prethodi proces metaforizacije. U protivnom bi sedam knjiga teško moglo da učestvuje u jednoj zajedničkoj priči i knjiga se ne bi realizovala kao moderni *roman na dlanu*. U konfliktu između Istorije i priča se odigrava sudbina svih Kišovih junaka [...] Kišovi junaci se na jednoj strani trude da stvore i čuvaju svoje sopstvene legendarne biografije, na drugoj strani institucija (najčešće policijska) uništava deo po deo svaku postupnost i kompleksnost njihovih ličnih mitologija, pošto iz pozicije institucije individualna sudbina nema značaj na velikom platnu ideologizovane revolucionarne istorije [...] Egzistenciju Kišovih junaka određuje njihovo učešće u revoluciji, posle čega svako od njih ostaje bez prava na ličnu biografiju. Mnoštvo imena, nadimaka i pseudonima je prvi znak brisanja granica identičnosti, što na kraju olakšava glatko korigovanje i dopunu sudbina. Ako su pokušaji ličnosti orijentisani na očuvanje njenog sopstvenog imena, onda se strategija graditelja Istorije trudi da ga učini proizvoljno promenljivim. Lična sudbina u Istoriji – grobu je bez značaja, zato što je za nju važna samo ideološki jaka konstrukcija (Mindova 2004).⁹

⁹ Ljudmila Mindova i u svojim drugim studijama koje su izašle pretežno na bugarskom ili engleskom se bavi analizom poetike Danila Kiša i jugoslovenske postmoderne književnosti. Vidi na primer: Mindova 2017.

Zatim Ilma Rakusa (*Ilma Rakusa*) (spisateljica, prevodilac i kritičar, ćerka Mađarice i Slovenca rođena 1946. godine u mestu Rimavska Sobota u današnjoj Slovačkoj koja danas ipak živi u Cirihi) u svojoj studiji *Svetadiel Danilo Kiš*¹⁰ (*Kontinent Danilo Kiš*) tvrdi, da bi „svet by prišiel o veľa, keby nebolo Danila Kiša. Spisovateľ a kozmopolita, temperamentný čiteľ žien a antinacionalista, poetický ironik a melancholický skeptik Danilo Kiš sa narodil roku 1935 v Subotici, zomrel roku 1989 v Paríži. Je autorom autobiografického triptychu *Skoré žiale, Záhrada, popol* (v slovenčine vyšli obe prózy pod spoločným názvom *Záhrada, popol*, preklad Miloš Ferko, Slovenský spisovateľ 1988, citáty v texte pochádzajú z tohto vydania, *Presýpacie hodiny*, próz *Hrobka pre Borisa Davidoviča* a *Encyklopédia mŕtvych* (v slov. *Encyklopédia mŕtvych*, preklad Karol Chmel, Knižná edícia Fragmentu 1994), fulminantného polemického diela *Chvíľa anatómie*, ako aj množstva význačných esejí o literatúre a politike. Syn maďarského žida a (srbsko-ortodoxnej) Čiernohorky bol Stredoeurópanom par excellence. Sám seba dôsledne označoval za juhoslovanského spisovateľa píšuceho po srbochorvátsky. Zrejme by to robil ešte aj dnes, keby krátko pred začiatkom prevratov na Balkáne, ktoré pretromfli jeho najstrašnejšie proroctvá, nebol zomrel na rakovinu pľúc. Jeho stredoeurópanstvo v sebe, samozrejme, nemalo nič ideologického. Skúmal ho ako spoly zaniknutý svetadiel, pátral po vrstvách a príbehoch, čo boli vždy i jeho vlastnými. Vďaka tomuto výskumu vytvoril poetický kozmos s nezameniteľnými súradnicami, nežný i hrozivý súčasne. Napokon k znalcom a milovníkom Kišovej poetiky patrí nemálo spisovateľov [...] Keď čítame Kiša, sme vystavení (emocionálnym / mentálnym) striedavým kúpeľom, zakúšame tvrdé strihy jeho montážnej techniky, paradoxnosť jeho *ironického lyrizmu*, ale i sugestívnu silu jeho vyratúvaní, ktoré sú spomienkovými litániami, inventármi, encyklopedickými archívmi, slúžiacimi na vytrhávanie vecí a ľudí z pazúrov zabúdania [...] Kiš nemilosrdne atakuje arogantných parížskych intelektuálov a ešte nemilosrdnejšie tých belehradských kultúrnych byrokratov, ktorí mu po vyjdení *Borisa Davidoviča* znemožnili ďalší pobyt v juhoslovanskej metropole. Zisťujem: Kiš je citlivý rebel a nepoddajný disident, elegický komediant a posadnutý hľadač pravdy, excentrický výskumník a talentovaný tvorca, nemilosrdný polemik a bdely rojko. A napriek svojmu politickému awareness je to skrz-naskrz homo poeticus [...] Keď po roku a pol prišla správa o jeho smrti, vedela som, že mi už ostáva len dialóg s jeho dielom. Zoznámila som sa s postavami poviedok z pozostalosti – s *bezdomovcom* Jurijom Golezom a *básnikom*, za ktorým sa skrývali Ödön von Horváth, Piotr Rawicz a Ivo Andrić –, zozbierala som roztrúsené eseje a interview, aby bolo Kišov hlas počuť. Keď sa Juhoslávia rozpadla a sklzla do neblahých vojen, citovala som pri každej príležitosti Kišovo diktum:¹¹ *Nacionalizam je pre svega paranoja.*

¹⁰ Rakusa 2002.

¹¹ „svet izgubio mnogo da nije bilo Danila Kiša. Pisac i kosmopolita, temperamentni poštovalac žena i antinacionalista, poetični ironičar i melancholični skeptik Danilo Kiš je rođen 1935. godine u Subotici, umro je 1989. godine u Parizu. Autor je autobiografskog triptiha *Rani jadi, Bašta, pepeo* (na slovačkom jeziku su oba teksta izdata pod zajedničkim nazivom *Záhrada, popol* u prevodu Miloša Ferka za izdavačku kuću *Slovenský spisovateľ* 1988. godine; citati u tekstu su iz ovog izdanja), *Peščanik, Grobnica za Borisa Davidoviča* i *Enciklopedija mrtvih* (na slovačkom kao *Encyklopédia mŕtvych*, prevod Karol Chmel, Knižná edícia Fragmentu 1994), fulminantnog polemickog dela *Čas anatomije*,

Kolektivna i pojedinačna paranoja. Kao kolektivna paranoja, ona je posledica zavisti i straha, a iznad svega posledica gubljenja individualne svesti (...) Nacionalizam je totalitarna ideologija. Nacionalizam je, uz to, ne samo po etimološkom značenju, još poslednja ideologija i demagogija koja se obraća narodu" (Rakusa 2002: 62, 64, 66).

Slovačka književna kritičarka mađarske narodnosti Zuzana Vargova (*Zuzana Vargová*) u svojoj književnoj monografiji posvećenoj prostoru srednje Evrope iz 2015. godine u kojoj piše o Danilu Kišu koristi pre svega češke, ali takođe i mađarske i engleske izvore. Tu navodi da „srbský historik, esejista a prekladateľ Danilo Kiš pristupuje k strednej Európe z pozície osobnej skúsenosti a dejín. Pojem strednej Európy považuje skôr za ideu (ako jednotný geografický a kultúrny fenomén), ktorej zmysel vidí v proklamovaní odmietavého postoja voči ruskej expanzii a v zdôrazňovaní práva na vlastnú legitímnosť a identitu. Virtuálna stredná Európa, ako sa vyjadril v roku 1988 na Lisabonskej konferencii o literatúre, to *jsou malé země a malé jazyky, které nechtějí být homogenizovány ani srovnány do latě*. Středná Európa tak predstavuje mozaiku rôznych národností, ktoré – i napriek prevahe rozdielov (národné dejiny, etnická príslušnosť, vnútropolitické spory), ktoré sponchýňujú názory o strednej Európe ako nadnárodnej entite – spája spoločná historická skúsenosť (D. Kiš sa pri určovaní podobnosti a rozdielov opiera o porovnávacie štúdium literatúry, keďže literatúra vyrastá na pozadí spoločenského a historického kontextu), ktorá je nemysliteľná bez Židov: *Oni k naším středoevropským dějinám přispěli a podíleli se na nich, představují svět, který zmizel, představují nepřítomnost, která je v našem psaní patrná*" (Budapešťský kulatý stůl: přepis diskuse, 2009, s. 82–83).¹² D. Kiš jevrejstvo vidí kao *dinamičnu*

kao i velikog broja značajnih eseja o književnosti i politici. Sin mađarskog Jevrejina i (srpsko-pravoslavne) Crnogorke, bio je Srednjeevropljanin *par excellence*. Sâm sebe je dosledno označavao kao jugoslovenskog pisca koji piše na srpskohrvatskom. Verovatno bi to činio i danas, da malo pre prevrata na Balkanu koji su nadmašili njegova najstrašnija proročanstva nije umro od raka pluća. Njegovo srednjeevropsko je njemu, naravno, nije imalo ništa ideološko. Video ga je kao napola nestali kontinent, tražio je finu slojevitost i priče koje su uvek bile i njegove lične. Zahvaljujući tom istraživanju je stvorio poetički svemir sa nepromenljivim koordinatama, nezan i strašan istovremeno. Najzad, među poznavaoce i ljubitelje Kišove poetike spada veliki broj pisaca [...] Kad čitamo Kiša, izloženi smo (emocionalnim/mentalnim) naizmeničnim talasima, isprobavamo oštre rezove njegove montažne tehnike, paradoksalnost njegovog *ironičnog lirizma*, ali i sugestivnu snagu njegovog prebrojavanja koja su litanije sećanja, inventari, enciklopedijske arhive koje služe da istrgnu stvari i ljude iz kandži zabiranja [...] Kiš nemilosrdno napada arogantne pariske intelektualce i još nemilosrdnije one beogradske kulturne birokrate koji su mu posle izlaska *Borisa Davidoviča* onemogućili boravak u jugoslovenskoj metropoli. Otkrivam: Kiš je osetljivi buntovnik i nesalomivi disident, elegični komedijant i opsednuti tragač za istinom, ekscentrični istraživač i talentovani stvaralac, nemilosrdni polemičar i oprezni sanjar. I uprkos svom političkom awareness je on skroz-naskroz homo poeticus [...] Kada je posle godinu i po dana došla vest o njegovoj smrti, znala sam da mi ostaje samo dijalog sa njegovim delom. Upoznala sam se sa likovima priča iz onoga što je iza njega ostalo – sa *beskućnikom* Jurijem Golezom i *pesnikom*, iza kojeg su se krili Eden fon Horvat (*Ódón von Horváth*), Pjotr Ravič (*Piotr Rawicz*) i Ivo Andrić – sakupila sam rasejane eseje i intervjuje da bi se čuo Kišov glas. Kad se Jugoslavija raspala i skliznula u teške ratove, citirala sam Kiša u svakoj prilici" (preveo Z. T).

¹² „srpski istoričar, esejista i prevodilac Danilo Kiš srednjoj Evropi pristupa iz pozicije ličnog iskustva i istorije. Pojam srednje Evrope prvenstveno smatra za ideju (kao jedinstveni geografski i kulturni fenomen) i njegov smisao vidí u proklamovanju negativnog odnosa prema ruskoj ekspanziji i isticanju prava na sopstvenu legitímnost i identitet. Virtualna srednja Evropa, kako ju je nazvao 1988. godine na Lisabonskoj konferenciji o književnosti, to su *male zemlje i mali jezici koji neće da budu homogenizovani niti sravnjeni sa zemljom*. Srednja Evropa tako predstavlja mozaik različitih

snagu tog prostora, kao jedan od stubova srednjeevropske kulture i element, koji tom prostoru garantuje višu kulturnu dimenziju. Sa jevrejstvom se ipak otkriva i još jedna osobenost srednjeevropske istorije, antisemitizam kao *duhovna ili ideološka spona* srednjeevropskog kompleksa. Ali, uništenjem jevrejskog elementa se srednja Evropa pretvara u nekakvu *duhovnu provinciju*. Autorova strategija se tako približava stavu slovenačkog pisca M. Rožanca, koji odbija bilo kakvu unifikaciju i homogenizaciju za koje primere nalazi u istoriji (fašizam, komunizam): *Ne umiremo sami [...] već zajedno sa Jevrejima sa ove teritorije koji su u najvećoj meri bili Srednjeevropljani, i zato najviše na meti i već davno pretvoreni u dim krematorijuma*. Srednjeevropski nacionalizam u negativnom smislu i znak ideologije rase, kao i *poluotvorenost prema svetu* doprinose osiromašenju srednjeevropske kulture. Slični antagonizam nagoveštava D. Kiš u slučaju evaluacije jevrejstva kao *sreće i nesreće istovremeno*. Umetanje jevrejskih intelektualaca u *srednjeevropsku kulturnu baštinu* je u oštrm konfliktu sa jevrejstvom kao žigom srednjeevropske istorije. D. Kiš posredstvom svog koncepta nalazi iste paralele između Srednjeevropljanina i Jevrejina: život obojice se menja u *veliki beg od drugih i sebe samih*. Izgnanstvo, koje je *samo objedinjujući pojam za sva ljudska otuđenja*, nudi samo jedini ishod za samoidentifikaciju, *opasnu i oslobađajuću pripadnost, čudnu i misterioznu utehu* – posredstvom jezika i književnosti. Srednjeevropsku strategiju tako shvata kao proizvod disidenata, izgnanika odnosno autora čije stvaralaštvo ostaje uglavnom neprimećeno. Dok srednju Evropu kao kulturno-istorijski pojam pre vidi kao *stvar prošlosti*, srednjeevropska kultura predstavlja *svakodnevnu borbu za svoje ja* i buduću perspektivu i pronalazak mesta između dve kulturne sile. Za zajedničku osobinu pisaca srednjeevropske provenijencije smatra *svest o formi, formi kao tendenciji ka smislenosti života i metafizičkim nejasnoćama, formi kao mogućnosti odabira, formi, koja je pokušaj da se pronade niz arhimedovskih koordinata u haosu koji nas okružuje, formi, koja je suprotnost rušilaštvu varvarstva i iracionalne kapricioznosti poriva*. Ukoliko analiziramo prebege, izbeglice i ljude u egzilu, ne bi trebalo da zaboravimo ni na značajni doprinos internih egzilanata alternativnom književnom kanonu, kao ni na kontinuitet između eksternog i internog egzila [...] Raznolikost kultura i jezika ipak može da izazove i dezorijentaciju. Danilo Kiš, sin Crnogorke i jevrejsko-mađarskog oca je odrastao na granici Austrougarske i kasnije radio u Francuskoj kao nastavnik jezika. U svom delu *Izvod iz knjige rođenih* (Birth Certificate, 1988) je priznao: [...] *kad se probudim, ponekad ne znam gde sam*. Ova otvorenost/dezorijentisanost odrednica se u Kišovim delima pretvorila u trajnu nepoverljivost prema mapi kultura i njihovim granicama koje se pomeraju uprkos tome što autor shvata da su sva istorijska i geopolitička sećanja, političko nadmetanje, koalicije i lokalni antagonizmi, konflikti i ratovi koji za kontinent bez granica predstavljaju prepreke (*Variations on the Theme of*

narodnosti, koje – i uprkos prednosti razlika (narodna istorija, etnička pripadnost, unutrašnjopolitički sporovi) koje dovode u pitanje stavove o srednjoj Evropi kao nadnarodnom entitetu – spaja zajedničko istorijsko iskustvo (D. Kiš se prilikom određivanja sličnosti i razlika oslanja na komparativne studije književnosti, pošto književnost nastaje na podlozi društvenog i istorijskog konteksta) koje je nezamislivo bez Jevreja: *Oni su našoj srednjeevropskoj istoriji doprineli i učestvovali u njoj, predstavljaju svet, koji je nestao, predstavljaju odsustvo, koje je u našoj književnosti primetno*” (preveo Z. T).

Central Europe – Varijacija na temu srednje Evrope). Odnos između eksternog i internog egzila ili između autora koji su morali da svoje mesto pronađu drugde i autora koji su ostali unutar nacionalnih granica, može da poprimi naznaku paradoksalnosti. Ideali međukulturne komunikacije su danas, u srednjeevropskom prostoru koji se menja posle 1989. godine i koji mame naizmenično globalni i lokalni interesi, još važniji. Kako tvrdi Idit Klauz (*Edith Clowes*), književnosti istočne i srednje Evrope moraju da nauče da se odupru *ideološkom maksimalizmu svih vrsta* i da se ponašaju kao na *igralištu* na kojem je umesto utopijskog upada ortodoksnog marksizma-lenjinizma ili patrijarhalnog povratka neonacionalizmu (*Russian Experimental Fiction* – Ruska eksperimentalna proza) moguće predstaviti i nove alternative. U ovom kontekstu je saradnja između presađenih i izvornih pisaca ključna. Zajedno mogu da izgrade estetski i sociokulturni program koji će stvoriti uslove za transkulturni dijalog i istovremeno razotkriti ostatke totalitarne misli bez obzira na to u kakvom obliku se pojavljuju (Vargová 2015: 84–85).

Zuzana Vargova je takođe sastavila i obimnu antologiju tekstova *Koncepcie strednej Európy (Koncepcije srednje Evrope)* koja je isto izašla 2015. godine u Njitra i u koju je uvrstila i tekst *Varijacije na srednjoevropske teme* Danila Kiša na češkom jeziku (Kiš 2015). U njemu se sâm Danilo Kiš izjašnjava vrlo eksplicitno: „Spisovateli, vyhnanému z vlasti, nezůstane nic jiného než jeho řeč, která je znamením jeho vyhnanství. Nyní jako jediný píše ve svém jazyce, když zaplatil za to, že nepodlehл vyhnanství syntaxe. Neboť pokud se mu podařilo vytrhnout se z nebezpečně jednomyslnosti nového jazyka, je to v první řadě zásluhou jasného povědomí toho, že se nepíše jen slovy, ale především bytím, étosem a mýtem, vzpomínáním, tradicí, kulturou, rozmachem řečových asociací, tedy vším tím, co se skrze automatismus jazyka přeměňuje v pohyb ruky (a obráceně)... Vyhnanství, které je pouze shrnujícím pojmem pro všechna hlediska odcizení, je posledním jednáním určitého dramatu, dramatu neautentičnosti. Středoevropský spisovatel se již dávno ocitl mezi dvěma redukcionismy, ideologickým a nacionalistickým. Po dlouhém zkoušení odhalí, že ideály otevřené společnosti nenajde ani v jedné ani v druhé sféře, které se mu nabízejí jako jediná možná východiska. A nakonec nalezne v jazyce svou jedinou legitimitu, v literatuře pak tu podivnou a mysteriózní útěchu, o které hovoří Kafka. Nebezpečnou a osvobozující příslušnost: skok skrz řady vrahů. Toto vymezení ovšem není beze stínu pochybnosti: nikdo se nemůže vydělit ze společenství, aniž by se kál. Vsadit na věčnost je právě taková domýšlivost jako vsadit’ na okamžik. Osud ustavičný pocit neautentickostiv” (Kiš 2015: 120–121).¹³

¹³ „Piscu izgnanom iz domovine ne ostaje ništa drugo do njegovog jezika koji je znak njegovog izgnanstva. Sada kao jedini piše na svom jeziku pošto je platio za to što nije podlegao izgnanstvu sintakse. Pošto je uspeo da se istrgne iz opasne jednoznačnosti novog jezika, to je u prvom redu zasluga toga da se ne piše jezikom, nego celim bićem, mitosom, tradicijom, svešću i podsvešću, utrobom, sećanjem, svim onim što se kroz zamah ruke pretvara u automatizam (i obratno)... Izgnanstvo, koje je samo objedinjujući pojam za sva gledišta otuđenosti, poslednji je čin određene drame neautentičnosti. Srednjeevropski pisac se već dugo nalazi između dva redukcionizma, ideološkog i nacionalističkog. Posle dugog isprobavanja je shvatilo da ideale otvorenog društva neće pronaći ni u jednoj ni u drugoj sferi koja mu se nude kao jedina rešenja. I na kraju u jeziku pronalazi svoj jedini legitimitet, a u knji-

Gotovo jedini autor analitičkih recenzija reakcija na književna izdanja Kišovih dela na slovačkom jeziku tokom devedesetih godina je bio novinar i prevodilac Tomaš Čelovski (*Tomáš Čelovský*): objavio ih je u listu SME i naglasio u njima značaj i mesto Danila Kiša u celoj južnoslovenskoj i evropskoj kulturi.¹⁴ U svojoj prvoj recenziji je, na primer, napisao je i to da je „Kiš bol literárnym šľachticom, mužom cti („Quo vadis, to je jediná otázka, na ktorú neviem odpovedať. Koľkí si však myslia, že vedia, kam idú,“ povedal), spisovateľ s mimoriadnou autoritou, na Slovensku čiastočne obdobnou snad len tej Tatarckovej. Slovenská čitateľská obec sa s jeho menom nestretá prvýkrát – v preklade Miloša Herku vyšla 1988 dvojkniha pod názvom *Záhrada, popol* obsahujúca rovnomennú románovú prózu (z roku 1965) a zbierku poviedok *Skoré žiale* (1977). Posledná Kišova kniha, ktorá vyšla za jeho života – v slovenskej mutácii je to útlý paperback v knižnej edícii časopisu Fragment obsahuje deväť poviedok a jedno Postscriptum, v ktorom je okrem momentu posledného prekvapenia, dodatočne vrhajúceho svetlo na súbor próz, obsiahnuté aj krédo Kišovej poetiky. Spoločným menovateľom „hesiel“ *Encyklopédie* je smrť, respektíve skutočnosť, že v nich sa umiera – ide však skôr o vonkajší znak, o tematickú príbuznosť. Oveľa podstatnejšia je ich súrodosť vnútorná, na základe ktorej poviedky vnímame takmer ako jeden text. *Encyklopédia* je totiž výnimočná postmoderná próza, dobre maskovaná plášťom magického a lyrického realizmu, ktorý vždy vychádza z historickej udalosti, zlomku, dokumentu, „vykopávky“ („Neopovážim sa vymýšľať“, hovoril Kiš). Nad týmto materiálom, plným zjavných či skrytých citátov, autocitátov, odkazov a narážok (ktoré ako dopravné značky a informačné tabule nielen stoja vedľa cesty, ale ju spoluvytvárajú), však suverénne panuje duchovná hra, ktorá má osobitnú záľubu v menovaní a spochybňovaní toho istého predmetu a neprestajnom vyzývaní čitateľa, aby autorovu intelektuálnu hru prijal. Pri listovaní v *Encyklopédii* budú mať preto plnohodnotný zážitok len skutočne dospelí čitatelia s vypestovaným vkusom. Aj podľa samého autora modernosť jeho diela spočíva v neustálom pochybovaní o všetkých hodnotách – o všetkých okrem formy, ktorú autor v knihe rozhovorov Po-etika písal s veľkým F. Ako človek, ktorý spisovateľov rozdeľoval na ľudí píšucich a na tých, ktorí rozmýšľajú o Forme, Danilo Kiš to veľké F aj v tejto zbierke ospravedlnil. Jeho opus sa preto vmestí medzi rozšírený palec a ukazovák. „Čoraz menej, čoraz zriedkavejšie, čoraz obozretnejšie,“ hovoril Kiš o svojom písaní v ďalekom roku 1973. Autorská disciplína a prednosť jeho „noža“ je zarážajúca, jeho autorita vyvoláva u obyčajného smrteľníka závisť, o jeho prítomnosti voči sebe samému svedčí aj vlni vydaná kniha paberkov Skladište, ktorá priniesla aj poviedky nezaraďené do *Encyklopédie*. Rozsahom tvoria raz takú knihu, pričom väčšina vyradených próz mohla v spoločnosti tých vyvolených pokojne zostať. Kišovo dielo predstavuje pokračovanie tej údajne prerušenej nite medzi klasickými tragédiami a modernou literatúrou, ktorá vraj nedokázala s takou silou tlmočiť bezmocnosť

ževnosti tu čudnu i misterioznu utehu o kojoj govori Kafka. Opasnu i oslobađajuću pripadnost: skok preko redova ubica. Ovo određenje, međutim, nije bez senke sumnje: niko ne može da se izdvoji iz društva a da se ne pokaje. Kladiti se na večnost je ista domišljatost kao kladiti se na trenutak. Sudbina stalnog osećaja neautentičnosti” (preveo Z. T).

¹⁴ Videti: Čelovský 1995; Čelovský 1997.

človeka voči Osudu a márnosť jeho boja. Keď pred dvadsiatimi rokmi vyšla zbierka poviedok *Hrobka pre Borisa Davidoviča*, v ktorej autor využíval aj faktografický materiál spomienok Karla Štajnera 7000 dní v Sibíri, mnohí si so závišťou uvedomili, že tá grécka červená niť tematicky pokračuje aj v gulagoch alebo aj v menej známom trestaneckom pekle, ostrove Goli otok v Jadranskom mori, kam Tito odpratával všetkých, ktorí sa nedokázali zmieriť s rozvodom Moskvy a Belehradu. Len málo autorov, ktorí sa potom vrhli na ryžovanie tohto krvavého zlata, však dosiahlo Kišovú úroveň. Po rokoch je všetkým jasné, že Kiš bol postmoderným v čase, keď na Balkáne si tento pojem plietli so zubnou pastou. Nečudo teda, že sa po vydaní *Hrobky* stal obeťou literárnej štvance, v rámci ktorej sa mu „štátni“ kritici snažili uprieť právo používať materiál ako svoj vlastný materiál. V boji s krdľom dotieravcov dosiahol Kiš triumfálne víťazstvo a v dejinách juhoslovanských literatúr zostala jeho polemická kniha *Hodina anatómie*, ktorou opovážlivcov švihom pera zmietol, medzníkovou udalosťou. Pre samého Kiša to však sotva niečo znamenalo, keďže vtedy už dva roky bol obyvateľom Paríža. O čom ešte táto kniha je? V *Postscripte* sa napríklad dozvedáme i to, že poviedka *Knihá bláznov a kráľov* mala pôvodne byť esejou o *Protokoloch sionských mŕtvíc* (ktoré sa v Bratislave predávali v čase, keď aj *Záhrada, popol*), neskôr sa však podľa autora úvaha rozpadla sama od seba, zrejme pod ťarchou materiálom. Nevedno, ako by napríklad táto poviedka vyzerala, prípadne ktorým smerom by sa bolo rozvíjalo Kišovo dielo, keby sa bol autor dočkal dní, keď na národ, v ktorého reči písal, padla nezmazateľná kolektívna vina, aká už dve tisícročia leží na národe jeho otca. A o čom ešte *Encyklopédia* je? Je to predovšetkým „úchvatná“ hra demiurga a ničiteľa v jednej osobe, hra s jediným čitateľným „odkazom“ – že najvyšším poslaním slova je svedectvo o jeho vlastnej sile a bezmocnosti, že zmyslom literatúry nie je voda, ale váza, v ktorej ten súbor kvapiek stojí. *Encyklopédia* nenúka žiadnu odpoveď, iba opakuje otázku: aké ponaučenie vyplýva z hry zvanej literatúra okrem poznania, ktoré nás môže osvietiť, nemôžeme sa ho však naučiť, ak na to nemáme a už vonkoncom ho nemôžeme sprostredkovať?¹⁵

¹⁵ „Kiš je bio književni plemić i čovek časti (‘Quo vadis, to je jedino pitanje, na koje ne znam da odgovorim. Ali koliko ljudi misli da zna kuda ide’, rekao je), pisac sa izvanrednim autoritetom, sličan onom koji ima još jedino Tatarka (*Dominik Tatarka*). Slovačka čitalačka publika se sa njegovim imenom ne sreće prvi put – u prevodu Miloša Herke (*Miloš Herka*) su 1988. godine izašla dva toma pod nazivom *Záhrada, popol* (*Bašta, pepeo*), koja su sadržala istoimeni roman (iz 1965. godine) i zbirku pripovedaka *Skoré žiale* (1977) (*Rani jadi*). Poslednja Kišova knjiga koja je izašla za njegovog života – u slovačkoj mutaciji samo obični paperback u ediciji časopisa *Fragment* koji sadrži devet pripovedaka i jedan Postscriptum u kojem je osim momenta poslednjeg iznenađenja koje dodatno baca svetlo na sadržaj tekstova obuhvaćen i kredito Kišove poetike. Zajednički imenilac ‘lozinki’ *Enciklopedije* je smrt, odnosno činjenica da se u njima umire – ali se radi ipak o spoljašnjem znaku, o tematskoj povezanosti. Mnogo važnija je njihova unutrašnja veza na osnovu koje pripovetke posmatramo kao jedan tekst. Enciklopedija je zapravo izuzetna postmoderna proza, dobro maskirana pod plaštom magičnog i lirskog realizma, koja je uvek zasnovana na istorijskim događajima, deliću, dokumentu, ‘iskopini’ (‘Ne smem da izmišljam’, govorio je Kiš). Ovim materijalom koji je pun očiglednih i sakrivenih citata, autocitata, poruka i aluzija (koje kao saobraćajni znaci i table sa informacijama stoje pored puta, već učestvuju i u njegovom stvaranju) ipak suvereno dominira duhovna igra, koja obožava imenovanje i izražavanje sumnje u jedan isti predmet i neprestano čikanje čitaoaca da prihvati autorovu igru. Pri prelistavanju *Enciklopedije* će potpuni užitak imati samo uistinu zreli čitaoaci sa rafiniranim ukusom. I prema samom autoru modernost njegovog dela leži u neprestanom preispitivanju svih vrednosti – svih osim forme, koju je autor u knjizi razgovora *Po-etika* pisao sa velikim F. Kao čovek, koji je ljude delio

(Čelovský, 1995). U svojoj drugoj recenziji posvećenju pre svega S. Basari je T. Čelovski, međutim, istakao činjenicu da „jeho slovenská knižná premiéra rozširuje tunajšie poznanie srbskej prózy, ale ako aj jeho krajana Danila Kiša, aj Basaru na slovenský trh uvádzajú malými dverami, akoby vydavateľ iba pripravoval terén pre rozsiahlejšie diela. V prípade Kiša však táto príprava trvá už takmer dve desaťročia, a ešte sme sa nedočkali prelomových poviedok *Hrobka pre Borisa Davidoviča* ani románu *Presýpacie hodiny*. Ak tieto diela niekedy po slovensky vyjdú, môžu dopadnúť ako oneskorená láska a nie je vylúčené, že rovnaký osud stihne aj Basarovu *Fámu o Bicyklistoch* (1988), zaradenú medzi najlepšie srbské romány posledného štvrtstoročia. Akoby sme aj z toho mála dobrého, čo k nám z Balkánu preniká, nechceli to najlepšie”¹⁶ (Čelovský, 1997).

Konačno, istaknuti češki slavista i komparatista Miloš Zelenka (*Miloš Zelenka*) u svojoj monografiji izdatoj zajedno sa još nekolicinom slovačkih autora 2015. godine ističe takođe da „právé židovský element se často stává zástupným

na one koji pišu i na one koji razmišljaju o Formi, Danilo Kiš je to veliko F i u ovoj zbirci opravdao. Njegov opus zato može da se smesti među rašireni palac i kaži prst. ‘Što manje, što ređe, što obazrivije’, govorio je Kiš o svom pisanju daleke 1973. godine. Autorska disciplina i prednost njegovog ‘noža’ je impresivna, njegov autoritet kod običnog smrtnika izaziva zavist, o njegovoj strogosti prema sebi samom svedoči i prošle godine izdata knjiga *Skladište*, koja je obuhvatila i pripovetke koje nisu uvršćene u *Enciklopediju*. Obimom je to duplo veća knjiga, pri čemu je većina izbačenih tekstova bez problema mogla da oстане u društvu onih izabranih. Kišovo delo predstavlja nastavak one navodno prekinute niti između klasičnih tragedija i moderne književnosti koja navodno nije uspeła snagom da tumači bespomoćnost čoveka u odnosu na Sudbinu i uzaludnost njegove borbe. Kada je pre dvadeset godina izašla zbirka pripovedaka *Grobница za Borisa Davidoviča* u kojoj je autor koristio i faktografski materijal sećanja Karla Štajnera *7000 dana u Sibiru*, mnogi su sa zavišću shvatili da se ta grčka crvena nit tematski nastavlja i u gulazima ili i manje poznatom kažnjeničkom paklu, ostrvu Goli otok u Jadranskom moru, na koje je Tito poslao sve koji nisu mogli da se pomire sa razvodom Moskve i Beograda. Samo je nekolicina autora koji su se kasnije bacili na ispiranje tog krvavog zlata dosegla Kišov nivo. Posle mnogo godina je svima postalo jasno da je Kiš bio postmoderan u vremenu kada su na Balkanu taj pojam mešali sa pastom za zube. Otuda ne čudi činjenica da je posle objavljivanja *Grobnice* postao žrtva književnog progona u okviru kojeg su se ‘državni’ kritičari trudili da mu oduzmu pravo na korišćenje materijala kao svog. U borbi sa stadom bezočnika je Kiš ostvario trijumf. Tako je u istoriji južnoslovenskih književnosti njegova polemička knjiga *Čas anatomije*, kojom je bezobraznike jednim potezom pera pomeo, ostala vododelnica. Samom Kišu to nije značilo mnogo, pošto je tada već dve godine bio stanovnik Pariza. Šta još sadrži ova knjiga? U *Postscriptu*, na primer, saznajemo i to da je pripovetka *Knjiga kraljeva i budala* prvo trebalo da bude esej o *Protokolu sionskih mudraca* (koji su se u Bratislavi prodavali kada i *Bašta, pepeo*), ali se prema autoru ta namera raspala sama od sebe pod težinom materijala. Nepoznato je kako bi ta pripovetka izgledala, odnosno kojim bi se smerom razvijalo Kišovo delo ukoliko bi dočekao dane u kojima bi na narod na čijem je jeziku pisao pala neizbrisiva kolektivna krivica kakva već dve hiljade godina leži na narodu njegovog oca. I šta još *Enciklopedija* poručuje? To je pre svega ‘zadivljujuća’ igra demijurga i uništitelja u jednoj ličnosti, predstava sa jednom vidljivom ‘porukom’ – da je najuzvišenija misija reči svedočanstvo o njenoj sopstvenoj snazi i nemoći, da smisao književnosti nije voda, već vaza u kojoj ta količina kapljica stoji. *Enciklopedija* ne nudi nijedan odgovor, samo ponavlja pitanje: kakvo naravoučenje proizlazi iz igre zvane književnost osim otkrića koje može da nas prosvetli, ali ne možemo da ga shvatimo ukoliko tome nismo dorasli i na kraju ne možemo ni da ga posredno prenesemo?” (preveo Z. T.).

¹⁶ „njegova slovačka književna premijera proširuje lokalno poznavanje srpske proze, ali kao i njegovog zemljaka Danila Kiša i Basaru na slovačko tržište uvode na mala vrata, kao da izdavač priprema teren za obimnija dela. U slučaju Kiša, međutim, ova priprema traje već skoro dve decenije, a još nismo dočekali prelomne pripovetke *Grobница za Borisa Davidoviča* ni roman *Peščanik*. Ukoliko ova dela nikada ne izađu na slovačkom, mogu da dožive sudbinu zakasnele ljubavi i nije isključeno da će ista subdina zadesiti i Basarinu *Famu o biciklistima* (1988) uvršćenu među najbolje srpske romane u poslednjih dvadeset pet godina. Kao da ni od to malo dobrog što do nas sa Balkana dopire, nećemo ono najbolje” (preveo Z. T.).

symbolem střední Evropy, která je údajně všude tam, kde v Evropě žijí Židé (M. Kundera). Srbský spisovatel Danilo Kiš, který v tomto souhlasí s Kunderou, jde ještě dál: Židé vždy ztělesňovali v střední Evropě pohyb a změnu, byli spojovacím mezníkem mezi malými evropskými národy a největší měrou přispěli k multikulturnímu charakteru této části Evropy (Kiš, 1978). Dějiny střední Evropy údajně skončily nuceným zánikem a vysídlením Židů, protože jejich tragický osud zrcadlí psychické trauma středoevropského intelektuála, který byl vykořeněn ze své *rodné půdy* [...] Podobně známý slovinský filozof A. Debeljak si střední Evropu představuje jako společenství duchovního prostoru, které musí předcházet ekonomickému kritérii sjednocování a které musí vycházet z tradice mateřských jazyků jako existenciální základny zde žijících malých národů, protože *iba v špecifickej perspektive materinského jazyka sú totiž prirodzene prítomné všetky kultúrne, politické, zemepisné, symbolické a spoločenské konštanty historicky národnej skúsenosti*” (Zelenka 2015: 48, 52).¹⁷

Najverovatnije se dosada u Slovačkoj najsistematiciñije srpskoj književnoj postmoderni posvetio Igor Mikušjak (*Igor Mikušiak*), čija je disertacija bila posvećena upravo srpskoj postmoderni i koji se trenutno naukom bavi u Češkoj. Njegove objavljene analize sprske postmoderne dopiru do značajnih opštih konstatacija, ali je pokušao i to da makar u grubim crtama nagovesti i svekoliku pojavu posmoderne u srpskom kontekstu, pri čemu se fokusirao na njene tekstualne realizacije i njihovu recepciju u Slovačkoj. Mikušjak tako konstatuje da se „srbské postmoderné texty a azda aj postmoderné texty obecne sa vyznačujú vysokou mierou eklektizmu v obsahovej aj formálnej rovine. V srbskom kontexte sa kombinovanie vyjadrujúce nedôveru k možnosti vytvoriť niečo *nové* prejavuje predovšetkým vo formálnom experimentátorstve, siahajúcom až k avantgardným tendenciám a skokovo sa cez tvorbu a teoretické reflexie D. Kiša ocitá veľmi blízko, ak nie priamo v srbskej postmoderne samotnej. Toto ľubovoľne kombinovanie s obsahmi a formami, s rôznymi žánrami rôznych umeleckých oblastí sa v bývalej Juhoslávii a ani v dnešnom Srbsku neartikulovalo do programovej poetiky. Neexistuje uzavretý systém návodov, ako písať. Napriek dištancovaniu sa od minulosti a viery v jeden myšlienkový prúd, v literatúre sú postmoderné texty vystavané práve na textoch predchádzajúcich období, na ktoré intertextuálne a palimpsestovo reagujú. Texty reflektujú na celé kultúrne spektrum. V zornom poli autorov nie sú len emblematicky známe a obecne rešpektované texty svetových autorov, ale v posledných

¹⁷ „upravo jevrejski element često postaje reprezentativni simbol srednje Evrope koja je navodno tamo, gde u Evropi žive Jevreji (M. Kundera). Srpski pisac Danilo Kiš, koji je u ovom segmentu saglasan sa Kunderom, odlazi i korak dalje: Jevreji su u srednjoj Evropi oduvek simbolizovali pokret i promenu i bili spoj između malih evropskih naroda i u najvećoj meri doprineli multikulturalnom karakteru ovog dela Evrope (Kiš, 1978). Istorija Evrope se navodno završila sa nasilnim izumiranjem i iseljenjem Jevreja, zato što njihova sudbina oslikava psihičku traumu srednjeevropskog intelektualca koji je bio iskorenjen sa svoje *rodne zemlje* [...] Isto tako poznati slovenački filozof A. Debeljak zamišlja srednju Evropu kao zajednicu duhovnog prostora koja mora da prethodi ekonomskim kriterijumima ujedinjavanja i koja mora da se temelji na tradiciji materijal jezika kao egzistencijalne osnove malih naroda koji tu žive, zato što su samo u specifičnoj perspektivi maternjeg jezika zapravo prirodno prisutne sve kulturne, političke, geografske, simboličke i društvene konstante istorijskog narodnog iskustva” (preveo Z. T).

rokoah sa takýto aluzívny, parodický alebo ironický dialóg vedia aj s tzv. Popkul-túrou” (Mikušiak 2010: 122–123).¹⁸

Na kraju svoje prve objavljene studije o srpskoj postmoderni I. Mikušjak za-ključuje: „pokúšili sme sa skratkovito naznačiť všeobecne tendencie, vyplývajúce zo situácie v srbskej postmoderne, a teraz by sme čo-to konkrétnejšie naznačili o najzásadnejších autoroch, ktorí svojou kvalitou prevyšujú priemer a ktorých knihy majú potenciál obohatiť aj inojazyčné literatúry. Krátky prehľad a poznámky k jednotlivým autorom by bolo možné začať u viacerých z nich. Niektoré tendencie príbuzné s postmodernistami využívali: D. Kiš, B. Pekić, R. Konstantinović, F. David a mnohí iní. Postupmi, životnou skúsenosťou, ktorú traktujú, a vysokou mierou, ba priam pretlakom etickosti však ich texty predsa len patria k predchodcom postmoderny [...] Ostáva zodpovedať poslednú otázku: Akým spôsobom reflektuje slovenské prostredie na srbskú postmodernu? S ohľadom na tradíciu, ktorá v oblasti umeleckého prekladu zo srbskej literatúry existuje, sa dá povedať, že ako deficit pociťujeme absenciu reprezentatívnej antológie súčasnej poviedky, kde by sa azda najlepšie ukázala pestrosť postmoderných postupov v autorských stratégiách, jednak už na Slovensku známych mien, ale napr. aj vyššie naznačenej mladšej generácie. Azda sa podarí zrealizovať knižné preklady autorov, ktorých texty sa už objavili predovšetkým na stránkach *Revue svetovej literatúry*. Na záver konštatujem: ostáva veriť, že sa intenzita vnímania srbskej literatúry na Slovensku bude aj naďalej prehlbovať, a to nielen prostredníctvom umeleckého prekladu, ale aj prostredníctvom literárnovedných a komparatistických sond do srbskej literatúry” (Mikušiak 2010: 124–127).¹⁹

¹⁸ „srpski posmodernistički tekstovi i postmodernistički tekstovi uopšte odlikuju se velikom me-rom eklektizma u sadržaju i formi. U srpskom kontekstu se kombinacija iskazivanja nepoverenja prema mogućnosti stvaranja nečeg *novog* manifestuje pre svega u formalnom eksperimentatorstvu koje dopire čak do avangardnih tendencija i skokovito se kroz stvaralaštvo D. Kiša nalazi veoma blizu, ako ne i direktno u samoj srpskoj postmoderni. Ovo proizvoljno kombinovanje sa sadržajem i formom, sa raznim žanrovima raznih umetničkih sfera se u bivšoj Jugoslaviji i današnjoj Srbiji nije artikulisalo u programsku poetiku. Ne postoji zatvoreni sistem uputstava kako treba pisati. Uprkos distanciranju od prošlosti i vere u jednu struju mišljenja, u književnosti su postmodernistički tekstovi izgrađeni upravo na tekstovima prethodnih epoha na koje reaguju intertekstualnošću i palimpsestom. Tekstovi preten-duju na ceo kulturni spektar. U fokusu autora nisu samo emblemski poznati i respektovani tekstovi svetskih autora, već u poslednjim godinama takav aluzivni, parodični ili ironični dijalog vode i sa takozvanom pop kulturom” (preveo Z. T).

¹⁹ „pokušali smo ukratko da označimo sve opšte tendencije, rezultat situacije u srpskoj postmoder-ni, i sada bismo hteli da ponešto kažemo i o najvažnijim autorima koji svojim kvalitetom nadmašuju prosek i čije knjige imaju potencijal da obogate i druge kulture. Kratki pregled i napomene koje se tiču pojedinačnih autora bi mogli da počnemo sa nekoliko njih. Neke bliske tendencije posmoderni-stima su koristili: D. Kiš, B. Pekić, R. Konstantinović, F. David i mnogi drugi. Pristupom, životnim iskustvom koje dele i visokim stepenom, čak i viškom etičnosti njihova dela ipak pripadaju pretečama postmoderne [...] Preostaje da se odgovori na poslednje pitanje: kako slovačka sredina gleda na srpsku postmodernu? S obzirom na tradiciju koja u oblasti prevoda umetničkih tekstova iz srpske književnosti postoji, moguće je reći da kao deficit osećamo odsustvo reprezentativne antologije moderne pripovet-ke, gde bi se verovatno najbolje pokazala raznovrsnost posmodernističkih postupaka u autorskim stra-tegijama, kako već poznatih imena u Slovačkoj, tako i spomenute mlađe generacije. Valjda će uspeti da se realizuju prevodi autora, čiji tekstovi su se već pojavili prvenstveno na stranicama časopisa *Revue svetovej literatúry*. Na kraju konstatujem: ostaje vera da će se intenzitet svesti o srpskoj književnosti u Slovačkoj produbljivati, i to ne samo posredstvom umetničkog prevoda, već i posredstvom književno-naučnih i komparatističkih sondi u srpsku književnost” (preveo Z. T).

Igor Mikušjak se posle skoro devet godina vratio ovoj problematici tako što je u češkom naučnom časopisu *Slavia* objavio recenziju nove monografije poljske književne teoretičarke Silvije Novak-Bajcar (*Sylwia Nowak-Bajcar*) posvećene srpskoj postmodernističkoj prozi.²⁰ U njoj je ponovo afirmativnog stava, i to pre svega kada konstatuje da „samotna srbska literarna veda nemá v literárnovednej recepcii postmoderny veľa bielych miest. Už v období formovania srbského postmodernizmu ako evidentnej poetologickej tendencie sledovala literárnokritická obec jeho metamorfózy veľmi pozorne. Postupne sa vygenerovala trojica najusilovnejších a najpresvedčivejších generačných kritikov (Sava Damjanov, Mihajlo Pantić, Aleksandar Jerkov), ktorá najmä na prelome 80. a 90. rokov kanonizovala v literárnej prevádzke konca 20. storočia srbskú postmodernu ako jedinečný, kvalitatívne pozoruhodný, i keď nie je homogénny, prúd [...]. Tretí oddiel *Borhesovska fantastika. Danilo Kiš, Milorad Pavić i postmodernizam* je sériou pokojne formulovaných postojov ku kruciálnym problémom srbskej literárnej vedy. Do akej miery je alebo nie je próza Danila Kiša postmoderná a ako intenzívne je stimulovaná dielom argentínskeho prozaika a esejistu Jorge Louisa Borgesa? Aký charakter majú debutové prozaické texty Milorada Pavića? Je sympatické, že sa autorka týmto okruhom nevyhla. Svoje závery o spornom vzťahu D. Kiša voči J. L. Borgesovi neopiera o sústredené interpretácie konkrétnych textov, ale o esejistikú samotného D. Kiša. Ten sa vo svojich esejach vyjadril k postmodernizmu pomerne rezervovane a svoj vzťah k filozofii tvorby J. L. Borgesa označil za polemický. Podobný postup volí aj pri formulovaní názoru na produkciu M. Pavića. Ťažkosti s prijímaním jeho ranej tvorby vidí v neschopnosti kritickej obce prijať v čase dominancie neorealistickej poetiky (*stvarnosna proza*) jeho model prózy, ktorý je antitézou neorealizmu a je založený na parodovaní a cudzopasení nielen na iných literárnych textoch, ale celých kultúrach. V závere jej úvah ju to vedie k sumárnemu konštatovaniu:²¹ ...*prvi (D. Kiš), ostajući u okvirima mimesis-a, fiktionalizuje, ukazujući na dve dimenzije postojanja čoveka: racionalnost i iracionalnost, i u tome ključu tumači stvarnost, drugi (M. Pavić) stvara nov, fantastičan*

²⁰ Videti u: Mikušiak 2019: 84–86; Igor Mikušjak je u međuvremenu objavio i inspirativni esej o savremenoj srpskoj prozi na slovačkom jeziku u praškom časopisu A2. Pogledaj više: Mikušiak 2017: 6.

²¹ „Sama srpska književna nauka nema u naučnoj recepciji postmoderne mnogo praznih mesta. Već u periodu formiranja srpskog posmodernizma kao evidentne poetološke tendencije je književna nauka pomno pratila njene metamorfoze. Postupno su se izdvojila trojica najupornijih i najubedljivijih generacijskih kritičara (Sava Damjanov, Mihajlo Pantić, Aleksandar Jerkov), koji su na prelomu 80. i 90. godina, u književnom kontekstu kraja 20. veka kanonizovali srpsku postmodernu kao jedinstveni, kvalitativno izuzetni, iako ne homogeni talas [...] Treći deo *Borhesovska fantastika. Danilo Kiš, Milorad Pavić i postmodernizam* je serija mirno formulisanih stavova prema krucijalnim problemima srpske nauke o književnosti. Do koje mere jeste ili nije proza Danila Kiša postmoderna i koliko intenzivno je stimulisana delom argentinskog pisca i esejiste Horhea Luisa Borgesa? Kakvog su karaktera debitantska dela Milorada Pavića? Simpatično je to što autorka nije izbegla ova pitanja. Svoje zaključke o odnosu D. Kiša prema H. L. Borhesu ne temelji na interpretaciji konkretnih tekstova, već na esejistici samog D. Kiša. On se u svojim esejima o postmodernizmu izjasnio relativno rezervisano i svoj odnos prema filozofiji i stvaralaštvu H. L. Borgesa je označio kao polemički. Sličan pristup je izabrao i prilikom formulacije stava o delu M. Pavića. Teškoće u prihvatanju njegovog ranog stvaralaštva vidí u nespособnosti kritičara da u vremenu dominancije neorealisticke poetike (*stvarnosna proza*) prihvate njegov model proze, koje je antiteza neorealizma zasnovana na paradiiranju i parazitiranju ne samo na drugim literarnim tekstovima, već i na celim kulturama. Na kraju njene analize je to navodi na sveobuhvatni zaključak” (preveo Z. T).

svet, koji prevazilazi granice mimesis-a. Dok prvi napušta borgesovsku metafiziku, drugi upravo nju čini polazištem. Dok jedan upućuje na kontekst van književne stvarnosti, drugi u okviru biblioteke i književnosti vidi svoj tekstualni svet” (Mikušiak 2019: 85–86).

U Slovačkoj su o životu i delu D. Kiša na slovačkom jeziku dostupni i neki stavovi savremenih srpskih naučnika i pisaca, koji su se o njegovoj poetici izjašnjavali, pa su njihovi tekstovi postupno prilikom različitih povoda bili prevedeni na slovački. Na primer, Zoran Đerić u pogovoru za antologiju *I, tako, bez doma (Bezdomnost srpskih pesnika XX veka)*²² između ostalog otkriva da Danilo Kiš u pripovesti *Apatrid* (koja je nedovršena objavljena pet godina posle njegove smrti) navodi i sledeći fragment: *Vi biste hteli, gospodo, da vam pokažem svoju rodnu kuću? Ali moja majka se porodila u bolnici u Fijumi, i ta je bolnica već srušena. Nećete uspeti da stavite ploču na moj dom jer je i on valjda srušen. Ili biste morali staviti tri-četiri ploče sa mojim imenom: u raznim gradovima i raznim državama, ali tu vam ne bih mogao pomoći, jer ne znam koja je bila moja rodna kuća, ne sećam se više gde sam živeo u detinjstvu, jedva znam na kojem sam jeziku govorio.*²³ Pripovetka je posvećena Edenu fon Horvatu, takođe apatridu, piscu bez kuće i domovine, ali u njoj mogu da se pronađu i autobiografske crte [...] Kišova zaostavština se sada nalazi u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti.²⁴ Zoran Đerić se još jednom (na slovačkom) vraća Danilu Kišu kada kaže da „ambiciozniji spisovatelja čelia slabému záujmu iného jazykového a literárneho prostredia o ich dielo. Niekedy sa pokúšajú priblížiť sa tematicky alebo začnú písať v jazyku prostredia, hoci je malo tých, ktorí to úspešne zdolali (jeden z takých bol Vladimír Nabokov). Avšak práve materinsky jazyk je, ako na tom trvali Danilo Kiš, Joseph Brodsky, Czesław Miłosz a iní, príznakom exilu. Spisovatelia vedia, akú cenu zaplatili, aby mohli slobodne písať vo svojom jazyku. Ta cena je vysoká. Na jednej strane stratili domov a na druhej strane im hrozí, že sa nezačlenia do nového prostredia, do iného jazyka. Bez ohľadu na to, že dobre pozná nový jazyk, vždy zostane jednovyznamovy (priamočiary), lebo spisovateľ nepíše len slovami, ale celou svojou bytosťou (Kiš). Všetko je v jazyku obsiahnuté: mýty, etika, tradícia, kultúra, dejiny a pamäť. Vyradenie z vlasti nie je vyradením zo syntaxe (Kiš). Básnik je, ako povedal Brodsky, odsúdený na svoj jazyk: *Bez ohľadu na to, kde sa nachádza, on je v ňom zatvorený ako vo vesmírnej kapsule*. Práve preto ani Nabokov (ktorý písal prózu v angličtine), ani Brodsky (ktorý písal eseje, zriedkavejšie aj básne v angličtine), ani Kiš a Danojlić (ktorí písal po francúzsky a anglicky, ani Miłosz (ktorý písal aj po francúzsky a anglicky), resp. ani Zagajewski ani Barańczak sa nevzdali písania (predovšetkým poézie) vo svojom materinskom jazyku, pretože,

²² Videti u: Đerić 2017: 136–169. Ovaj srpski pisac piše o D. Kišu i u svojoj knjizi *Vozovi i logori (Vlaky a tábory)*, koja je cela dostupna na slovačkom jeziku (Báčsky Petrovec – Bratislava: Slovenské vydavateľské centrum / Spolok slovenských spisovateľov, 2020, prel.: Zdenka Valentová-Beličová).

²³ Ibid, 145–146. Citované podľa: Danilo Kiš: *Lauta i ožiljci*. Beograd, 1994.

²⁴ Ibid, 146–147. Dragocena je i Kišova korespondencija sa slovačkim piscem Dušanom Šimkom u Parizu o kojoj više pišemo u navedenoj studiji o južnoslovenskim piscima na stranicama slovačkog književnog časopisa *Fragment* (1987–2017).

ako govori Milovan Danojlić: *...začlenit' sa inde, to znamená zrieknut' sa vlastnej nezredukovateľnosti?*" (Đerić 2018: 16).^{25,26}

Zatim se srpski autor Miroslav Aleksić u razgovoru sa Zdenkom Valent-Belić²⁷ obraća slovačkim čitaocima zapažanjem da „predsa by sme nemali ukončit' tento rozhovor a nespomenút' spisovateľov, ktorých postavenie vo vzťahu k otázke národnej a kultúrnej identity a príslušnosti výlučne jednému kultúrnemu prostrediu a ktorý ohraničujú štátne hranice jednej krajiny je problematizovane a nemožno ho vykladať jedným zjednodušeným kľúčom. Výrazným príkladom u nás je Danilo Kiš, o ktorom súčasne možno povedať, že je srbsky, juhoslovansky, stredoeurópsky a európsky spisovateľ. Ide o identity, ktoré sa navzájom nepopierajú. Súčasne silná je a osudová jeho príslušnosť židovskému korpusu. V jednom rozhovore o románe *Piesočne hodiny* Kiš hovorí: 'Zemepisne, ta moja Panónia z *Piesočných hodín* sa kryje s veľkou časťou s tým územím, ktoré niekedy zaberalo Panónske more. Tato skutočnosť – nie bez metafyzického prízvuku – že všetko to, čo sa tu deje, sa odohráva na dne mora, nie je bez významu.' A o jeho tragickom cítení židovstva hovorí veta z tohto istého rozhovoru: 'Cez početne sťahovania vo vozňoch prvej triedy vo vojenskom chaose, ako aj na vidieckych vozoch a fiakroch vo Vojvodine a v Maďarsku ja som mal nejaký infantilný pocit ahasferického osudu. A to ahasferické zostalo žiť vo mne od tých najskorších dni, ten pocit strachu a neistoty, ako zvuk udierania klopada na zatvorenú bránu, ako aj vízganie nenatretých pántov, štekание psov a záhadných rozhovorov pred cudzími bránami v noci, v polobdelom stave, keď sa zvuk a význam slov takmer nerozoznáva.' Kišov otec umrel v Osvienčime a on sám sa zachránil od podobného osudu vďaka tomu, že bol pokrstený v pravoslávnom kostole. Ako syn maďarského Žida ešte ako študent výborne prekladal Adyho Endrea a Jozsefa Attilu a niesol v sebe silne prepojenie s maďarskou literatúrou. Školiac sa v Belehrade a

²⁵ U ovoj knjizi razgovora Z. Valentove-Belić ćemo na slovačkom naći i razgovore sa drugim srpskim autorima-postmodernistima čija su dela bila prevedena na slovački posle 1989. godine (npr. Dragan Velikić, Vladimir Pištalo, David Albahari, ali i Gojko Božović, čija je izdavačka kuća Arhipelag nedavno izdala u Beogradu kompletna sabrana dela Danila Kiša na srpskom i koji je istovremeno i autor pogovora slovačkog izdanja izbora iz poezije Duška Novakovića iz 2019. godine. O nekima od njih su izašle i cele recenzije u slovačkom kulturnom prostoru neposredno posle objavljivanja spomenutih prevoda njihovih dela na slovački jezik.

²⁶ „Ambiciozniji pisci često moraju da se suoče sa slabim interesovanjem za svoje delo u drugom jeziku i književnom okruženju. Ponekad pokušaju da se tematski približe ili pišu na jeziku okoline, ali je malo onih koji su u tome bili uspešni (jedan od takvih je bio Vladimir Nabokov). Ali je upravo maternji jezik, kako su to tvrdili Danilo Kiš, Jozef Brodski, Česlav Miloš i drugi, znak egzila. Pisci znaju koju su cenu platili da bi mogli slobodno da pišu na svom jeziku. Ta cena je visoka. Na jednoj strani su izgubili domovinu a na drugoj strani im preti to da neće uspeti da se uklope u novu sredinu i jezik. Bez obzira na to što dobro poznaje novi jezik, uvek ostaje jednoznačni (direktni), pošto pisac ne piše samo rečima, već i celim svojim bićem (Kiš). Jezik obuhvata sve: mitove, etiku, tradiciju, kulturu, istoriju i sećanje. Izgnanstvo iz domovine nije i *izgnanstvo iz sintakse* (Kiš). Pesnik je, kako je to rekao Brodski, osuđen na svoj jezik: *Bez obzira na to, gde se nalazi, on je u njemu zatvoren kao u kosmičkoj kapsuli*. Upravo zato ni Nabokov (koji je prozu pisao na engleskom), ni Brodski (koji je pisao eseje i poeziju (ređe) na engleskom), ni Kiš ni Danojlić (koji su pisali na francuskom i engleskom), ni Miloš (koji je pisao na francuskom i engleskom), odnosno ni Zagajevski ni Barančak nisu odustali od pisanja (pre svega poezije) na svom maternjem jeziku, zato što, kako je govorio Milovan Danojlić: *...uvrstiti se negde, to znači odreći se sopstvene neredukovanosti?*" (preveo Z. T).

²⁷ Najnovija je njena disertacija na slovačkom: Valent-Belić 2020, koja je 2021. godine objavljena i u posebnom izdanju u Vojvodini.

patriac do jedneho vynikajúceho literárno-umeleckého kruhu v tých päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch, on sa zakorenil do srbskej literatúry a kultúry. Získal najväčšie srbské a juhoslovanské literárne ceny. Vďaka tomuto jazyku bol rovnako akceptovaný aj v Chorvátsku, Bosne a Hercegovine a Čiernej Hore, ale aj v Slovinsku a Macedónsku. Predsa Péter Esterházy a György Konrad ho vnímali ako literárneho príbuzného a príslušníka toho istého literárneho kruhu, s ktorým mali spoločne literárno-estetické a etické hodnoty. Prekladal aj ruských a francúzskych spisovateľov, ktorých dielo ma dominantnú úlohu v jeho literárnom rozvoji. Vo Francúzsku dlho žil a bol vážnym spisovateľom. Dokonca aj zomrel v Paríži. Pochovaný bol v Belehrade podľa pravoslávneho obradu. Hovoril, že je každý nacionalizmus vlastne paranoja. Bol v podstate svojej osoby kozmopolita. A keď ide o jeho literárne usmernenie, bol dominantne a predovšetkým európskym spisovateľom. Na konci tohto záveru veľmi dobre zapadá jedna jeho myšlienka z *Rady mladému spisovateľovi*: „Nenasleduj východniarskych filozofov, zen-budistov atď.; máš ty aj múdrejšiu robotu” (Aleksić 2018: 204–206).²⁸

U skoro svim dosada prevedenim delima srpske postmoderne na slovački jezik (uključujući i ona Danila Kiša) je moguće primetiti nekoliko zajedničkih tendencija: u svojim tekstovima se srpski postmodernisti prema književnoj tradiciji odnose subverzivno, konstruišući odnosno pre dekonstruišući prozu, dramu ili poeziju prema teorijskim principima postmoderne. Njihovi osnovni autorski gestovi, koji su u okviru jugoslovenskih književnosti na početku delovali smešno, pa čak i provokativno, se tokom 90-ih godina nisu značajnije menjali, već pre ustaljivali.

²⁸ „Ipak ne bi trebalo da završimo ovaj razgovor a da ne spomenemo pisce, čiji je odnos prema pitanju nacionalnog i kulturnog identiteta i pripadnosti isključivo jednoj kulturnoj sredini i koji ograničavaju državne granice jedne države problematizovan i ne može da se objasni jednim uprošćenim šablonom. Izraziti primer kod nas je Danilo Kiš o kojem je momentalno moguće reći da je srpski, jugoslovenski, srednjeevropski i evropski pisac. Radi se o identitetima koji se međusobno ne isključuju. Trenutno je jaka i sudbinska njegova pripadnost jevrejskom korpusu. U jednom razgovoru o romanu *Peščanik* Kiš kaže: 'Geografski, ta moja Panonija iz *Peščanika* se velikim delom podudara sa teritorijom koju je nekada zauzimalo Panonsko more. Ova činjenica – ne bez metafizičkog prizvuka – da se sve što se ovde dešava odigrava na dnu mora, nije bez značenja'. A o njegovom tragičnom osećanju jevrejstva svedoči rečenica iz tog istog razgovora: 'Tokom brojnih selidbi u vagonima prve klase u ratnom haosu, kao i na seljačkim kolima i fijakerima u Vojvodini i Mađarskoj ja sam imao neki infantilni osećaj ahasverske sudbine. I to ahasverstvo je ostalo da živi u meni od najranijih dana, taj osećaj straha i nesigurnosti, kao zvuk kucanja na zatvorenu kapiju, kao škripa nepodmazanih šarki, lavež pasa i tajnovitih razgovora pred tuđim kapijama noću, u polusnu, kada se zvuk i značenje reči gotovo ne razaznaje'. Kišov otac je umro u Aušvicu a on sâm je izbegao sličnu sudbinu zahvaljujući tome što je bio kršten u pravoslavnoj crkvi. Kao sin mađarskog Jevrejina je još kao student odlično prevodio Endrea Adjija i Jožefa Atilu i nosio u sebi vezu sa mađarskom književnosti. Školovanje i pripadnost jednom izvanrednom književno-umetničkom društvu u Beogradu pedesetih i šezdesetih godina mu je pružila mogućnost da pusti korenje u srpskoj književnosti i kulturi. Dobitnik je najvećih srpskih i jugoslovenskih književnih nagrada. Zahvaljujući tom jeziku je podjednako dobro prihvaćen u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, ali i u Sloveniji i Makedoniji. Peter Esterhazi i Đerđ Konrad su ga videli kao književnog rođaka i pripadnika istog književnog kruga sa kojim su ga spajale zajedničke književno-estetske i etičke vrednosti. Prevodio je i ruske i francuske pisce čija su dela imala dominantnu ulogu u njegovom književnom razvoju. U Francuskoj je živeo dugo i bio cenjeni pisac. Čak je i umro u Parizu. Sahranjen je u Beogradu uz pravoslavni obred. Govorio je da je svaki nacionalizam zapravo paranoja. U osnovi svoje ličnosti je bio kozmopolita. A kada se radi o njegovom književnom usmerenju, bio je dominantno i pre svega evropski pisac. U kraj ovog zaključka se savršeno uklapa njegova misao iz *Saveta mladom piscu*: 'Ne sledi istočnjačke filozofije, zen-budizam itd; ti imaš pametnija posla'" (preveo Z. T).

Izvor efekta „višeglasja” je upravo upotreba intertekstualnosti, prisutne u tekstovima prilično direktno (na primer moto, citat) i diskretnije. Sa njim se spaja ne samo upotreba stilski različitih jezičkih sredstava, već i doslovno različitih jezika. Veza između tekstova se realizuje kako na nivou jezika, tako i kompozicije: autori koriste sugestivnu snagu onih elemenata i (sižetnih) postupaka, koje je moguće smatrati za znake i konstituente poetike različitih žanrova. Radi se o, na primer, korišćenju karakterističnog arsenala motiva, poznatog zapleta, simptomatičnog i za čitaoca poznatog klišeja u okviru radnje, kao i izboru realija i tipičnog načina imenovanja protagonista. Osećaj fragmentarnosti teksta dodatno naglašava auto-referencijalnost njihovih dela. Ona se manifestuje u okviru sopstvenog pripovedanja kao komentar, interpretacija, čak i preispitivanje napisanog. Njihovi tekstovi su parodični i pošto ulaze u odnos sa više prototekstova istovremeno, u stvari su koncipirani kao skup intertekstualnih poruka. Intertekstualna povezanost se u njihovom okviru kod nekih pisaca kreće u rasponu od citiranja do persiflažne imitacije žanra kao takvog. Stepent imitacije originalnog teksta je u njima različit, u određenim slučajevima ga je teško tačno definisati. Pojedinačne tekstualne celine delimično prate, odnosno imitiraju pravila kompozicije i formu izvornih tekstova čime očigledno preuzimaju ili pre evociraju sopstvenu žanrovsku pripadnost. Njihovi tekstovi tako u sebi sadrže lažno, nejednoznačno i višestruko uputstvo za sopstveno čitanje i dekodiranje, koje onda predstavljaju čitaocu. Naravno, ono se postupno pokazuje kao zavaravajuće, iako ne i suvišno: samo i upravo na pozadini najavljene sličnosti sa originalnim tekstom (odnosno imitiranim žanrom) je zapravo moguće primećivati „nekorektnosti” koje autori prema njemu i navodnom čitalačkom očekivanju čine. Žanrovska „hibridnost” tako kod njih nije samo sredstvo, već upravo i cilj autorske ispovesti. Čini se, da se autori različitim postupcima trude da uvišestruče nepreglednost situacije u tekstu i nimalo ne idu ka rešenju, već upravo ka produbljivanju prvobitne „misterije”. Kada se radi o priči, „sveta” i ključna kategorija pripovedača/protagoniste/lirskog subjekta je kod njih takođe objekat autorskih intervencija. Tako se zapravo pokazuje da odabrana forma stilizacije jeste osnova autorske manipulacije pričom.

U promenjenoj političkoj i društvenoj situaciji posle 1989. godine, kada je književnost izgubila potrebu da se profiliše prema pritisku totalitarne ideologije su se i pojedinačni elementi postmodernističke poetike, koji su u kontekstu jasne bipolarne situacije prethodnog razdoblja izgledali kao alternativa ili svojevrsna polemika, postali izraz vrednosne nepreglednosti i haosa. Ova situacija je kod mnogih mladih autora 90-ih godina rezultirala određenom rezigniranosti: „mlada proza” se većinom izuzima ne samo iz ideološkog konteksta, već se odriče potrage za ljudskim i etičkim vrednostima. Funkcija stvaralaštva kao poruke o njima gubi aktuelnost. Ova činjenica je dovela do radikalne promene shvatanja društvenog statusa knjige. Ona je prestala da bude percipirana kao tezaurus vrednosti i postala označena kao roba. U postnovembarskom periodu 90-ih godina novi kvalitet počinje da stiže i „autsajderstvo”. Ali već tokom 90-ih godina prestaje da se radi o „autsajderstvu” kao o pozicioniranju marginalizovanog subjekta prema oficijelnom centru, dakle poziciji koja bi bila opozicionom alternativom za totalitarizam. „Autsajderstvo” posle 1989. godine više nije forma iznuđene „nedruštvene” egzi-

stencije autora, već pre rezultat svesne stilizacije teksta, i moguće ga je posmatrati kao beg od postnovembarske realnosti, formu azila stvorenog posredstvom teksta. Dakle, moguće je reći da pasivnost ili deklarirano „autsajderstvo” protagonista koji traže doslednu, bar verbalnu izolaciju u odnosu na profanost koja ih okružuje, u pisanju nekih autora iz 90-ih godina postaje izraz problematičnog odnosa subjekta i sveta, čak i specifičnim izrazom društvene frustracije.

Korpus svih prevedenih dela srpske postmoderne književnosti na slovački posle 1989. godine je na kraju krajeva ne samo poželjan, već verovatno i u punoj meri prihvatljiv. Ostaje nam još samo da se nadamo da će novi razvoj slovačko-srpskih književnih i kulturnih odnosa u godinama pred nama doneti i nove vrednosti, koje će proširiti naše intelektualne horizonte i na taj način obogatiti duhovne dimenzije šire čitalačke publike.

LITERATURA

- Aleksić 2018: M. Aleksić, (Rozgovor), in. *Imigranti v babylonskej veži (Rozhovory o identite)*, Zdenka Valentová-Belićová (ed.), Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
- Čelovský 1995: T. Čelovský, *Vino s buketom smrti, ročník 1983*, <https://www.sme.sk/c/2132350/vino-s-buketom-smrti-rocnik-1983.html>, Citované: 6. 10. 1995.
- Čelovský 1997: T. Čelovský, *Pohár plný, spola prázdny*, <https://www.sme.sk/c/2082289/pohar-plny-spola-prazdny.html>, Citované: 17. 7. 1997.
- Dorovský 2004: I. Dorovský: *Slovanské meziliterárni shody a rozdíly*, Brno: Masarykova univerzita.
- Dorovský 2016: I. Dorovský, O srbské literatuře a její recepci u nás v posledním desetiletí, in. *Studia Balkanica et Slavica II*, Brno: Tribun EU, 142–160.
- Đerić 2017: Z. Đerić, *I, tako, bez doma (Bezdomnost srpskih pesnika XX veka)*, Novi Sad: Grafomarketing.
- Đerić 2018: Z. Đerić, (Rozgovor), in. *Imigranti v babylonskej veži (Rozhovory o identite)*, Zdenka Valentová-Belićová (ed.), Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
- Kiš 2015: D. Kiš, Variace na středoevropská témata, in. *Koncepcie strednej Európy – Antológia textov*, Zuzana Vargová (ed.), Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa – Fakulta stredoeurópskych štúdií, 115–121. Prevzaté zo: *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*. M. Havelka. L. Cabada (ed.), Plzeň: ZČU, 2000, 138–147.
- Mikušiak 2010: I. Mikušiak, Niekoľko poznámok k srbskej postmoderne a jej recepcii na Slovensku, in. *Preklad ako kultúrna a literárna misia (Zborník prác z medzinárodnej konferencie)*, Alica Kulihová, Oľga Škvareninová (ed.), Bratislava: Univerzita Komenského.

- Mikušiak 2017: Vytrvalé a sústredené úsilie – Poznámky k charakteru súčasnej srbskej prózy, in. *Postjugoslávská literatura* (A2, Kulturní čtrnáctideník – advojka. cz, Roč. XIII, č. 12, Praha, 7. 6. 2017, 6.
- Mikušiak 2019: I. Mikušiak, Ešte raz o srbskej postmoderne, in. *Slavia (Časopis pro slovanskou filologii)*, Praha: Slovanský ústav AV ČR, Roč. 88, sešit 1, 84–86. Rec. na: NOVAK BAJCAR, Silvia: *Mape vremena. Srpska postmodernistička proza pred izazovima epohe*. Prevela sa poljskog Ljubica Rosić. Beograd: Službeni glasnik, 2015, 274.
- Mindova 2004: Ľ. Mindova, (Ne)pomenovaný subjekt v próze Danila Kiša, in. *Hrdina v stredoeurópskych a balkánskych literatúrach 19. a 20. storočia*, Ján Koška (ed.), Z bulharčiny preložila Viera Prokešová, Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 77–81.
- Mindova 2017: Ľ. Mindova, The Dangerous Book. Observations on the Prose by Danilo Kiš, Aleksandar Hemon and Igor Štiks, in. *Colloquia Comparativa Litterarum (Godišnik za Sravnitelno literaturoznanie i Balkanistika)*, Sofia: Sofijski univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“, č. 1, 39–49.
- Rakusa 2002: I. Rakusa: Svetadiel Danilo Kiš. Z nemčiny preložila Jana Cviková, in. *KAFKA (Časopis pro střední Evropu)*. Migrace, Berlin: Goethe-Institut Inter Nationes, č. 6, 62–67.
- Taneski 2020: Z. Taneski, Južnoslovanskí spisovatelia na stránkach slovenského časopisu „Fragment“ (1987–2017) / South-Slavic Authors on the Pages of Slovak Journal „Fragment“ (1987–2017), in: Зборник Матице српске за славистику 98 (Matica Serbica: Department of Literature and Language – Review of Slavic Studies), Нови Сад: Матица Српска, 201–213.
- Taneski 2021: Z. Taneski, *POETIKA DISLOKÁCIE: Komparatistické sondy k migráciám v južnoslovanských literatúrach po roku 1989*, Bratislava: Univerzita Komenského.
- Valent-Belić 2020: Z. Valent-Belić, *Imagologické podnety pre súčasnú literárnu estetiku. Obraz Srbov v slovenskej literatúre*, Dizertačná práca, Bratislava: Filozofická fakulta UK.
- Vargová 2015: Z. Vargová, *Koncepcie strednej Európy*, Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa – Fakulta stredoeurópskych štúdií.
- Zelenka 2015: M. Zelenka, Střední Evropa jako problém srovnávací literární vědy (koncepte a přístupy), in. *Stredoeurópsky areál ako kultúrny fenomen*, Miloš Zelenka, Tibor Žilka, Ján Gallík, Magdaléna Hrbáček, Štefan Timko, Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa – Fakulta stredoeurópskych štúdií.

Zvonko Teneski

“POETICS AT THE CROSSROADS”: SERBIAN POSTMODERN LITERATURE
BEFORE AND AFTER 1989 IN SLOVAKIA: THE SPECIAL CASE OF DANILO KIŠ
(1935–1989)

(Summary)

The aim of our paper is to present the general reception of creative life and literary works of Danilo Kiš in Slovakia against the background of Serbian postmodernity. We want to do this in connection with the milestone year 1989 (the fall of the Berlin Wall, the Velvet Revolution in Slovakia, but also the year of the author's death), which unfortunately did not live in a dream of democracy in Central or Southeastern Europe. Finally, it is symbolic that D. Kiš's works were relatively well-known and well received in the territory of the former Czechoslovakia, and were translated before and after 1989, while professional complete reflection is increasing, especially in the 1990s until today, when several literary theoreticians and critics return to his life and creative messages with sympathy. However, we will go in medias res and present all registered responses to the topic. The approach chosen will not be chronological, the order of these considerations will be involuntary. The corpus of all translated works from Serbian postmodern literature into Slovak after 1989 (not only by these of Danilo Kiš, elaborated in the our article) is therefore not only welcome, but perhaps also fully acceptable. We only have to hope that the new development of Slovak-Serbian literary and cultural relations in the years before us will also bring new values that will broaden our intellectual horizons and thus enrich the spiritual dimensions of a wider reading society.